

זהר עמר

משפחת אהרני
חלוצי המחקר הזואולוגי
הארץ-ישראלי

בצירוף תולדות חייו ופעלו
של ישראל אהרני
מאת בת-שבע אהרני

הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן

2025

עוזי פז, שכינה כמנהל הראשון של רשות שמורות הטבע, לא חסך את ביקורתו מישראל אהרני ומשאר חוקרי הטבע הראשונים שהיו שותפים להכחדתם של כמה ממיני בעלי החיים בארץ ישראל. יחד עם זאת כתב, שחרף הביקורת וההסתייגויות שפעילותם מעוררות בנו כיום, יש לזכור שבזכותם יש ביכולתנו לשחזר, ולו גם באופן חלקי ומוגבל, את נוף עולם החי של הארץ עד לראשית המאה העשרים. לדעתו, בהיעדר חוקים לשמירת הטבע ומנגנון אכיפה, סביר כי לפחות חלק מאותם בעלי חיים היה נכחד בין כך ובין כך.²⁹³

לדור חובבי הטבע החדש והצדקן נעיר, שגם אם פעילותו של אהרני מוכתמת כביכול בעיסוק במעשי ציד בלתי מבוקרים, הרי שהדבר בוודאי לא נעשה בשל תאוות בצע, ואין בהם בכדי להמעיט את ערכה של פעילותו החלוצית במחקר ובחינוך להוראת הזואולוגיה בארץ. על כך אנו חייבים לו הכרה והוקרה מלאה.

האם אהרני הוא ארז?

בספרו "תמול שלשום" תיאר ש"י עגנון מפחלץ עופות מירושלים בשם ארז, וישראל אהרני סבר שהוא התכוון אליו. כך כתב עגנון:

אהרני עליו השלום השתבח בפני, שהוא אהרני - הוא ארז. מאיזה צד היה אהרני אומר כך? כך אמר לי אהרני: ארז למד בישיבה ואני למדתי בישיבה עץ הדעת. עוד ראיות הביא ושכחתי חוץ מזו, שאפילו שמו מרומז בראשי תיבות, שכן ארז ראשי תיבות "אהרני ראשון זואולוגי פלשתינא".

איור 73: שמואל יוסף עגנון, ראשית שנות השלושים של המאה העשרים

ואתה חושד אותי שקראתי לארץ ישראל פלשתינא? אף על פי שציוני אני, לגבי ארץ ישראל נוהג אני כיהודי פשוט ואני קורא לארץ ישראל "ארץ ישראל" או "ארץ הקדושה" או "ארץ הצבי" או שאר כינויי אהבה וחיבה, אבל לא פלשתינא.²⁹⁴

עגנון דחה אפוא את מדרש השמות של השם ארז, אך לא את ההקשר האפשרי לאהרני. אין ספק שעגנון שמע על דמותו הסגנונית של אהרני מתקופת פעילותו הראשונה בירושלים, ומאוחר יותר אולי מפני ביאליק או

ידול במהלך שנות פעילותו הטבע גברה בו. הוא הקדיש

לי: "בוששת לבוא, אחרת מן ו כאן החיה שאתה מבקשה צנו הקטנה, כבארצות רבות הזאת גרמה וגורמת להכחדת שנוי מקומם.²⁸⁹

חש מחרוזת דו-גוני או מחרוזת וא לכד אותו בין היתר באזור 19, ועשרים וחמש שנים אחר

זלים, בתל אביב תחת שקמה קום האחרון היה הפתני "מצוי" בלתי צפוי מראש את מקומות החיים או משמידים קלה.²⁹¹

ים ביותר של שמירת הטבע להגנת הטבע" והיושב בראשה נ:

שותף פעיל בחיסולם של כמה זק. נכון כי הוא השתתף בכך, זים האחרונים או לא היה קונה עדיין לא היו אז בעולם בכלל, רים כמו היען הארצי[י]שראלי, כבר ממילא על סף השמדתם ורונים למדע. בכל זאת נשארתי ה.²⁹²

זיום נשתנו תנאי העבודה של חוקר גל עתים אלה כאלה יש לקרא: 'חבל יד'; שם, עמ' 37.

לבני, 27.6.1935.

293 פז, לעבדה ולשמרה, עמ' 59.

294 עגנון, מעצמי אל עצמי, עמ' 442.

חברים אחרים של ועד הלשון.²⁹⁵ עגנון הכיר מקרוב את פעילותו של בצלאל ואף תרגם את ספרו של שץ על בצלאל, שם תיאר את דמותו של אהרני כזואולוג.²⁹⁶ יתירה מזאת, מסתבר שעגנון נהג להיוועץ עם אהרני בעניינים זואולוגיים הקשורים לדמויות שתיאר בספריו.²⁹⁷ אהרני שימש כנראה השראה לעגנון ביצירת דמותו הדמיונית למחצה של ארז, כמי שעושה פוחלצים ושולחם למוזיאונים בחוץ-לארץ, ועוסק בזיהוי בעלי החיים הנזכרים במקורות ישראל:

ארז מילידי ירושלים הוא, וכרוב ילידי ירושלים למד בשיבת עץ חיים, והרבה מגדולי ירושלים ורבניה היו חבריו. ויש סברא שידע גמרא על הדף יותר מכמה מהם. מה טעם בחר לו ארז אומנות משונה זו, לפטם עורות של חיות ועופות שרצים ורמשים? אין אדם יודע.

ארז יושב יחידי כאדם הראשון בגן העדן, בלא אשה בלא בנים בלא דאגות בלא צרות, בין כל מיני בהמות וחיות ועופות ושרצים ורמשים נחשים ועקרבנים. והוא דר עמהם בשלום, ואפילו נוטל את נפשם אין תובעים דמם ממנו, הואיל חזקים ליכנס על ידו למוזיאומים הגדולים שבאירופא. ופרופיסורים ומלומדים משכימים לפתחו ונותנים לו איגרות כבוד וממון. ארז אינו בהול על הממון ואינו מתגאה באיגרות כבוד. יתגאו אותם שכל כבודם בא להם מאחרים. דיו לארז שמביט במעשי ידיו ויודע שלא קילקל מימיו שום בריה שבעולם, אדרבא נתן שם ושארית לכמה צפרים מצפרי ארץ ישראל שאמרו עליהן שכבר כלו מן העולם...

מה חשוב לגבי ארז? חשוב לגבי ארז בהמות וחיות ועופות שרצים ורמשים, שנזכרים בכתבי הקודש ובשני הש"סין, שדרים בארץ ישראל. צד אותם ארז וזורק בשרם מתוכם וממלא את עורם כדי שיתקיימו.²⁹⁸

בהנחה שמדובר באהרני, הרי שיש כאן בין השיטין אולי התייחסות אליו כחלוץ וראשון לזואולוגים העבריים: "ארז יושב יחידי כאדם הראשון בגן העדן". יש כאן גם הד לביקורת שהוטחה באהרני כמי שצד בעלי חיים ומכחידם בעבור ממון. לעומת זאת, אהרני סבר שהוא במפעלו מנציח לדורות בעלי חיים, שהיו ממילא נכחדים מן העולם. במקום אחר עגנון רומז אולי לחשיבות הפוחלצים, שהיו במוזיאון בבצלאל, ושימשו בתחילה השראה עבור אומני

295 שלושתם היו חברים בוועד הלשון; ראו למשל איזנשטדט, שפתנו, עמ' 149, בתמונה הקבוצתית של ועד הלשון הם עומדים באותה שורה; לעיל, איור 60.

296 ורסס, ש"י עגנון, עמ' 288.

297 דוגמה לכך הוא הכלב בלק המתואר ב"תמול שלשום", שבשלב ההגהות האחרון עגנון שינה את תיאורו בעקבות חוות דעתו של אהרני. על המכתב הצביע לראשונה רפאל וייזר במכתב למשה שמיר (וייזר, שלושה מכתבים), והוא פורסם בכתבה של חיים באר, "ממי קיבל בלק את אוזניו הקצרות, או: הגהות בע"ח על 'תמול שלשום'", מוסף תרבות וספרות, הארץ, 22.7.1988, עמ' 10.

298 עגנון, תמול שלשום, עמ' 234.

המוסד. הדברים מובאים ו לעד ולעולמי עולמים. וי שבירושלים יבואו ויעשו נ מי שמבקש ללמוד יבוא ו שכן פוחלץ כזה של צבוע לחקלאות בירושלים, שהו יחד עם זאת, עיון מדו בוודאי אין זה נכון שאהרנ וילדים, והיה אדם מתבוד בליטא והיה בעל משפחו החברותית ומסבירת הפני עגנון השתמש כנראה באו בגבול שבין דמיון למציאו

299 שם, עמ' 574.

300 ראו תמונתו לעיל, איור 5

301 ראו בהרחבה ורסס, ש"י

המוסד. הדברים מובאים כביכול בשמו של פוחלץ של צבוע: "אי אתם רואים שאני חי וקיים לעד ולעולמי עולמים. ולא עוד אלא שצפוי אני שיעמידוני במוזיאון וכל מציירי ציורים שבירושלים יבואו ויעשו ממני תמונה, ולא עוד אלא שיפרסמו את תמונתי בספרי לימוד, וכל מי שמבקש ללמוד יבוא ויביט בי".²⁹⁹ ייתכן שגם הבחירה בפוחלץ של הצבוע אינה מקרית, שכן פוחלץ כזה של צבוע עמד באופן בולט בחזית המוצגים מאוסף אהרני שהוצגו במוזיאון לחקלאות בירושלים, שהועבר אליו מאוסף בצלאל.³⁰⁰

יחד עם זאת, עיון מדוקדק בתיאור של ארזף מראה שאין התיאור מתאים בכל לאהרני. בוודאי אין זה נכון שאהרני, הוא לדעתו ארזף, היה יליד ירושלים, שחי בעין רוגל, בלא אישה וילדים, והיה אדם מתבודד שאינו אוהב אורחים שטורדים אותו בשאלותיהם. אהרני נולד בליטא והיה בעל משפחה שהייתה מעורבת במפעלו. התיאור של ארזף נוגד את דמותו החברתית ומסבירת הפנים של אהרני, שהיה שמח לענות לכל אדם שהתעניין בתורת החי. עגנון השתמש כנראה באופן סטירי בדמות המעט-תמהונית של אהרני כפי שהצטייר בציבור, בגבול שבין דמיון למציאות.³⁰¹

של בצלאל ואף תרגם את ג. יתירה מזאת, מסתבר 'דמויות שתיאר בספריו'.²⁹⁷ זצה של ארזף, כמי שעושה החיים הנזכרים במקורות

בישיבת עץ חיים, והרבה על הדף יותר מכמה מהם. של חיות ועופות שרצים

בלא בנים בלא דאגות בלא נחשים ועקרבים. והוא דר ממנו, הואיל וזוכים ליכנס מלומדים משכימים לפתחו מן ואינו מתגאה באיגרות לארזף שמביט במעשי ידיו שם ושארית לכמה צפרים

ת ועופות שרצים ורמשים, שראל. צד אותם ארזף וזורק

ייחסות אליו כחלוץ וראשון דן". יש כאן גם הד לביקורת עומת זאת, אהרני סבר שהוא ולם. במקום אחר עגנון רומז: תחילה השראה עבור אומני

עמ' 149, בתמונה הקבוצתית של

ות האחרון עגנון שינה את תיאורו וייזר במכתב למשה שמיר (ויזר, לק את אוזניו הקצרות, או: הגהות עמ' 10.

299 שם, עמ' 574.

300 ראו תמונתו לעיל, איור 36, ופרק ב הע' 79.

301 ראו בהרחבה ורסס, ש"י עגנון, עמ' 287-290.